

Кіркоська І. С.,

доктор філологічних наук,

завідувач кафедри романо-германської філології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ПОНЯТТЄВО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАСОБІВ ОБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ФУТУРАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Анотація. Метою запропонованої статті є унаочнення процесу проєктування поняттєвої та ментальної сфер категорії футуральності та виокремлення мовних засобів, що її вербалізують. Дієслівну систему французької мови складено із чотирьох способів: *Indicatif*, що передає актуалізовану дію і диференціює її в часі, та трьох непрямих способів (термін В. Гака) – *Impératif*, *Conditionnel*, *Subjonctif*, які передають ймовірну, не повністю актуалізовану, потенційну дію, вербалізуючи уявлення мовця про спосіб зв'язку дії з дійсністю. Непрямі способи французької мови конвенційно спрямовані на майбутнє.

З'ясовано, що *Conditionnel* передає логічне значення відношення між двома ситуаціями з ментальними сферами власне умовності, вірогідності, гіпотетичності, спонукальності. *Subjonctif* передає якісно логічне значення відношення суб'єкта мовлення до об'єкта або ситуації з ментальними сферами власне бажаності, волевиявлення, спонукальності, потреби та категоричного твердження. *Impératif*, так само, як і форми *Subjonctif*, передає значення відношення суб'єкта мовлення з ментальними сферами спонукальності та заохочення до дії. Усі три граматичні способи передають такі ментальні сфери, як гіпотетичність, умовність, вірогідність, спонукальність, які утворюють зони перетину. Важливою особливістю засобів, що передають значення відношення між двома ситуаціями та значення відношення суб'єкта мовлення, є те, що, на відміну від ментальних сфер експлікованої футуральності з ментальними сферами змішаного зразка, вони імплікують істинність предиката через окрему семантику граматичного способу, яка на конвенційному рівні системи є самостійним і ємнішим засобом передавання перспективної дії / події.

Ключові слова: футуральність, граматичний спосіб, ментальна сфера, дійсний спосіб, бажальний спосіб, умовний спосіб, наказовий спосіб.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Семантико-функційне вивчення категорії футуральності (далі – КФ) передбачає, насамперед, складання структурної схеми ментальних сфер макрополя зазначеної категорії, що характеризується спільністю частини мовного статусу та значень засобів експлікованої футуральності. За усієї логічності та обґрунтованості теорії функціонально-семантичного поля (далі – ФСП) за межами її дослідження залишаються закономірності мовної експлікації ментальних сфер, що закріплені за поняттєвими категоріями, які перебувають у центрі ФСП. Термін «ментальні сфери» є дотичним, але не тотожним терміну «поняттєва категорія», що вписується в лексико-семантичну систему французької мови. Для унаочнення та розмежування ментальних сфер КФ

обрано домінуючу семантику, що притаманна кожному граматичному способу для її номінації. Ментальні сфери КФ відбивають структурування поняттєвих сфер за принципом та комунікативним завданням мовця, що об'єднані в мовній системі французької мови.

Для всебічного вивчення КФ та побудови ФСПКФ використовуємо метод синхронічного аналізу для виведення макрополя КФ, що інтегрує експліковані елементи (часи *Indicatif*) та імпліковані елементи (*Conditionnel*, *Subjonctif*, *Impératif*, дієслівні конструкції, лексичні засоби та футуральні контексти) ФСПКФ як варіанти, які перебувають у жорстко детермінованій внутрішній ієрархії. Семантико-структурні особливості КФ важливі і для витлумачення внутрішньої будови французької мови. Структурне вивчення зазначеної категорії передбачає дослідження інваріантних елементів системи засобів, що передають ідею про майбутню дію. Окрему увагу доцільно приділити семантичним різновидам імплікованої футуральності, конвенційним значенням майбутності граматичних способів у системі французької мови, дослідженню відношень між зонами перетину та розбіжності ментальних сфер КФ. Зазначимо, що здатність системи французької мови передавати ідею про майбутню дію за допомогою засобів з різних підсистем мови як цілісного явища, свідчить про те, що подальшу зміну структури французької мови «в перспективі» потрібно аналізувати не у власне лінгвальному плані, байдужому до способу мислення, а як зміну в побудові мислення, в категорійній структурі французької мови і в способах концептуального членування зовнішнього світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Х. Вольф встановив у своїй онтології три категорії: змогу, потребу та випадковість, а І. Кант під спільною назвою «модальність» виокремив три категорії: змогу, дійсність (або істинність) та потребу. На думку Е. Зонненштейна, граматичний спосіб – це категорія значення, а не категорія форми. Дійсний спосіб, на його думку, означає об'єктивний факт. Утім, дослідник зауважує, «якщо я кажу чотири помножити на два – виходить сім та вживаю форму дійсного способу для передавання своєї думки, яка протиставляється дійсності, то цей факт не є об'єктивним» [цит. за 1, с. 367]. Як зазначає О. Есперсен, «дійсний спосіб тут вживається для того, щоб представити будь-що як факт» [1, с. 367].

Досліджуючи природу умовного способу у французькій мові, Б. Потье стверджує, що «немає умовного способу. Це утворення граматиків вже забуте більшістю лінгвістів» [2, с. 72].

Ж. Дюбуа, вважаючи *Impératif* та *Subjonctif* комбінаторними варіантами індикатива, а *Conditionnel* – одним із часів *Indicatif*, загалом наголошує на запереченні наявності «способу» як дієслівної категорії. Модальність, на його думку, передається лише в синтаксисі (дієсловами *devoir, vouloir, pouvoir*). На думку А. Мартіне, до «класу способів» належать чотири форми: *Subjonctif, Impératif*, дієприкметник та інфінітив, а *Indicatif* – це форма немаркованого «позаспособу» [3, с. 305; 4; 5].

М. Гревіс та Граматика Lagousse XX ст. вводить до складу категорії способу шість форм (*Indicatif, Impératif, Conditionnel, Subjonctif, Infinitif, participe / gérondif*) [6]. Натомість граматика класичної та сучасної французької мови (Р. Вагнер, Ж. Пішон [7]), граматика Lagousse сучасної французької мови та Методична граматика французької мови (М. Ріжель, Ж.-К. Пелла [8]) вилучають *Conditionnel* з номенклатури способів.

Семантичні теорії *Subjonctif* угруповано навколо трьох ідей: 1) актуалізації, точніше неповної актуалізації дії (А. Боннар [9], Р. Вагнер та Е. Пішон [7], Г. Гійом [10], Ж. Дамурет [11], Ф. Сато [12]); 2) об'єктивної модальності, оскільки *Subjonctif* зазначає потенційну змогу (Ж. Маторе [13], М. Ріжель [8]); 3) суб'єктивної модальності, оскільки він передає ставлення мовця (Г. Гійом [10], А. Мартіне [5]) [3, с. 311]. У деяких романських мовах наказовий спосіб витлумачують як варіант бажального способу. Такий підхід застосовує Б. Мозас до вивчення наказового способу в португальській мові [14, с. 149], такий самий підхід поширений під час вивчення імператива в галісійській [15, с. 362] і каталанській мовах [16, с. 414].

Формування мети статті. Постає важливість розмежування мовного оформлення КФ та її немовного, поняттєвого наповнення. Відтак, метою запропонованої статті є унаочнення процесу проектування поняттєвої та ментальної сфер КФ та виокремлення мовних засобів, що її вербалізують.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Серед найпродуктивніших засобів пізнання ментальної репрезентації абстрактних явищ, зокрема футуральності, минулості, процесуальності тощо, окрім спостереження, є, за визначенням І. Канта, пізнання через поняття. На думку філософа, пізнання людської свідомості – це пізнання через поняття, що має не інтуїтивну, а дискурсивну природу [17, с. 102]. «Усі спостереження, – стверджує І. Кант, – є чуттєвими і залежать від зовнішнього впливу, а поняття від функцій» [17, с. 102]. Під «функцією» він витлумачує єдність діяльності, що підпорядковує різні уявлення під одне єдине поняття.

У дискурсивному аспекті йдеться, насамперед, про тип семантичної узгодженості елементів речення. Очевидно, що значення КФ виявляють себе через співвіднесення фізич-

них дій з назвами психічних актів з огляду пропозитивного змісту повідомлення. Як зазначає Н. Арутюнова, континуум «подія – час – психічний акт – властивість події та судження про подію» протиставлено континууму «предмет – просторова орієнтація – фізична дія та фізична властивість предмета» [18, с. 147]. Ймовірно йдеться про хитку та слабку зону розрізнення двох поняттєвих сутностей, що наявні в межах умовного способу української мови, які ясно й чітко виражені та функціонують самостійно у французькій мові, а саме поняттєвих категорій умовності (*Conditionnel*) та волевиявлення (*Subjonctif*), наприклад:

укр. *Я хочу, щоб ви залишилися* – дійсний спосіб;

фр. *Je veux que vous restiez* – бажальний спосіб (*Subjonctif*).

Наявність окремого способу французької мови для передавання волевиявлення – це, насамперед, сприйняття суб'єкта мовлення як «предметної сутності», а не «дієвої», яка, перебуваючи в статусі об'єкта, постає в статичному, а не динамічному аспекті.

Розмірковуючи про функції свідомості в судженнях, І. Кант зазначає, що якщо відволіктися від змісту суджень і звернути увагу на форму суджень, то стає очевидним, що функції мислення можуть бути розділені на чотири групи, кожна з яких містить три типи суджень [17, с. 104] (див. рис. 1).

Очевидним є те, що якщо 1 та 2 типи суджень на поняттєвому рівні стосуються суб'єктивно-модального висловлення в мовленні, 3 та 4 є дотичними до об'єктивно-модальних значень на рівні мовної системи.

Поняттєвий рівень «судження – відношення» має три рівні концептуального змісту. Перший – «категоричні судження» (укр. *добре / погано*, фр. *c'est bien / c'est mal*; укр. *говори / не говори*, фр. *parle / ne parle pas*; укр. *я хочу, щоб ти прийшов*, фр. *je veux que tu viennes*) стосуються двох полярних поняттєвих категорій, тобто відношення предиката до суб'єкта, другі – «гіпотетичні судження» (укр. *Якщо ти маєш силу, ти переможеш*, фр. *Si tu as des forces, tu gagneras*) – актуалізують відношення причини до наслідку, тобто двох суджень, а треті передбачають взаємодію багатьох суджень щодо одне одного, тобто забезпечують взаємодію розділеного знання між комунікантами [17, с. 106].

Поняттєвий рівень «судження – модальність» є абсолютно особливою функцією суджень, яка полягає в тому, що вона нічого не додає до змісту суджень, а стосується лише природи зв'язку щодо мислення загалом. Цей рівень складається з «проблематичних суджень», у яких ствердження або заперечення сприймаються лише як ймовірні, «асертичних суджень», у яких ствердження або заперечення витлумачено як дійсне (істинне), а «аподиктичні судження» – це ті, у яких ствердження або заперечення потраповано як потрібне [17, с. 107].

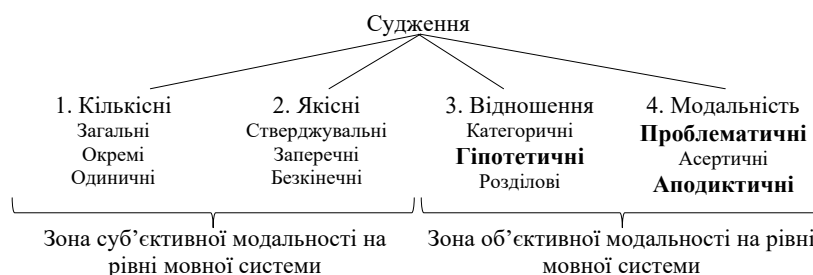

Рис. 1. Онтологія суджень суб'єктивної модальності (за І. Кантом)

Отже, поняттєвий зміст «судження – відношення» та «судження модальності» уналежнено, на нашу думку, до зони об'єктивно модальних значень категорії футуральності, які є ментальною репрезентацією психічних актів суб'єкта мовлення. Такі психо-ментальні операції є невід'ємною частиною КФ та мають знакову репрезентацію як ментальні сфери на рівні системи французької мови.

Потрібно зазначити, що обидві функції мислення – «відношення» та «модальність» – окреслено в межах поняття модусної категорії. Уважаємо правильним представити нижче модель ментальних сфер КФ всередині об'єктивно-модальних значень КФ, у якій подано відповідність мовного об'єктива (3) за ступенем зменшення щодо певного виду судження (2). Разом із цим у цій моделі проілюстровано співвідношення поняттєвого рівня ментальних сфер – складників КФ (4), стосовно до певної функції мислення (1).

Зазначимо, що в межах представленої моделі сфер КФ всередині об'єктивно-модальних значень наявна ментальна сфера «істинність (на суб'єктивну думку мовця)», яка не належить до зони об'єктивно-модальних значень КФ, а є складником суб'єктивно-модальних значень КФ. До того ж у табл. 1, п. а.4.1 (спонукання, волевиявлення, категоричне твердження, повинність) та п. б.4.1, б.4.3 (змога, потреба) складають відповідно зону деонтичної модальності (п. а.4.1) та алетичної модальності (п. б.4.1, б.4.3) в «модальній логіці Аристотеля». Пункт а.4.2 уналежнено до зони імплікованої футуральності.

Отже, межі ментального уявлення про проспективний акт, що властивий франкомовній свідомості, є набагато ширшим, ніж його логічна та філософська інтерпретація, і тому його мовна репрезентація потребує масивного оформлення на рівні системи французької мови.

Основним питанням, що вирізняє загальний поняттєвий простір французької мови від решти мов західно-романської підгрупи, є питання про наявність чітких меж між «гіпотетичними судженнями» в термінології І. Канта, що передаються здебільшого *Conditionnel*, та решти модальних відтінків, що передаються *Subjonctif* та *Impératif*.

У психіці людини безперервно діє механізм перенесення емоцій *ad hominem* на мову, якою вони розмовляють. Особливістю дієслівної системи французької мови є те, що на відміну від української мови семантика предикативної частини речення «втягує» дієслово підрядного речення (зі значенням спонукання, волевиявлення, потреби або змоги) в зміну граматичного способу (*Indicatif que + Subjonctif*). На відміну від *Conditionnel*, який побудований на логічній зв'язці подій, *Subjonctif* побудовано на взаємодії людей як психічних сутностей. Відношення між подіями змінюються на відношення між їхніми суб'єктами. У класифікації Г. Сильницького наявне виділення окремого дієслівного способу «супозитива», що об'єднує в межах однієї категорії кон'юнктив та кондиціонал нереальної умови [19, с. 105]. Супозитив у класифікації Г. Сильницького поділено на віртуальний (фр. *Subjonctif*), що відповідає кон'юнктиві латинської мови, та контрфактичний (фр. *Conditionnel*), що співвідноситься з нереальним кондиціоналом. Таке трактування відрізняється від традиційної класифікації дієслівних способів у мовах західно-романської підгрупи. На нашу думку, такий поділ є прийнятним методологічним прийомом щодо розгляду особливостей граматичних способів в італійській, іспанській та португальській мовах, де форми кон'юнктива використовують для передавання реальної / нереальної події в межах умовного способу. Щодо французької мови такий підхід не є методологічно вивіреним, тому що *Subjonctif* та *Conditionnel* вже розрізняються в грамемному та поняттєвому планах. Більш того, це стосується і випадків семантичного перетину між *Subjonctif* зі значенням умови в підрядному обставини й основного значення *Conditionnel*.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Дієслівну систему французької мови складено із чотирьох способів: *Indicatif*, що передає актуалізовану дію і диференціює її в часі, та трьох непрямих способів (термін В. Гака) – *Impératif*, *Conditionnel*, *Subjonctif*, які передають ймовірну, не повністю актуалізовану, потенційну дію, вербалізуючи уявлення мовця про спосіб зв'язку дії з дійсністю [3, с. 326]. Непрямі способи французької мови конвенційно спрямовані на майбутнє.

Таблиця 1

Модель ментальних сфер КФ всередині об'єктивно модальних значень імплікованої футуральності

1. Функція мислення	2а. Тип судження	3а. Мовний об'єктива	4а. Ментальна сфера	
а) Відношення	а.2.1. Категоричне судження	а.3.1. Impératif / Subjonctif Indicatif	а.4.1. Спонукання / волевиявлення Категоричне твердження Повинність	– деонтична модальність
	а.2.2. Гіпотетичне судження	а.3.2. Conditionnel Indicatif Subjonctif	а.4.2. Гіпотетичність Вірогідність Умовність Ввічливість	
	а.2.3. Розділове судження	а.3.3. Усі способи без переваги в кількісному відношенні	а.4.3. Ментальна сфера змішаного зразка	
б) Модальність	б.2.1. Проблематичні судження	б.3.1. Subjonctif Indicatif	б.4.1. Змога / ймовірність	– алетична модальність
	б.2.2. Асертичні судження	б.3.2. Indicatif Futur simple Présent	б.4.2. Істинність (на суб'єктивну думку мовця)	=> суб'єктивно-модальне значення
	б.2.3. Аподиктичні судження	б.3.3. Subjonctif Indicatif	б.4.3. Потреба	– алетична модальність

Conditionnel передає логічне значення відношення між двома ситуаціями з ментальними сферами власне умовності, вірогідності, гіпотетичності, спонукальності.

Subjonctif передає якісно логічне значення відношення суб'єкта мовлення до об'єкта або ситуації з ментальними сферами власне бажаності, волевиявлення, спонукальності, потреби та категоричного твердження.

Impératif, так само, як і форми *Subjonctif*, передає значення відношення суб'єкта мовлення з ментальними сферами спонукальності та заохочення до дії.

Усі три граматики способи передають такі ментальні сфери, як гіпотетичність, умовність, вірогідність, спонукальність, які утворюють зони перетину. Важливою особливістю засобів, що передають значення відношення між двома ситуаціями та значення відношення суб'єкта мовлення, є те, що, на відміну від ментальних сфер експлікованої футуральності з ментальними сферами змішаного зразка, вони імплікують істинність предиката через окрему семантику граматики способу, яка на конвенційному рівні системи є самостійним і ємнішим засобом передавання перспективної дії / події.

Література:

- Есперсен О. Философия грамматики : пер. с англ. / общ. ред. и предисловие Б. А. Ильина. Москва : КомКнига, 2006. 408 с.
- Pottier B. Sur la formulation des modalités en linguistique. *Langages*. 1976. № 43. P. 39–46.
- Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Москва : Добросвет, 2000. 832 с.
- Dubois J. Grammaire structurale du français : le verbe. Paris : Larousse, 1967. 218 p.
- Martinet A. Grammaire fonctionnelle du français. Paris : Didier, 1979. 276 p.
- Grevisse M. Le bon usage / 13 éd. refondue par A. Goose. Louvain-la-Neuve, 1993. 1768 p.
- Wagner R.-L., Pinchon J. Grammaire française classique et moderne. Paris, 1975. 640 p.
- Riegel M., Pellat J.-C., Rioul R. Grammaire méthodique du français. Paris : Presse Universitaire de France, 2009. 629 p.
- Bonnard H. Les axiomes «temps et mode». *Française moderne*. 1974. №1. P. 1–72.
- Guillaume G. Grammaire particulière du français et grammaire générale. *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume publiées par Roch Valin* (1948–1949, Série C). Québec : Les Presses de l'Université Laval, 1973. 400 p.
- Damourette J., Pichon E. Des mots à la langue. Essai de grammaire de la langue française. Paris : ed. d'Artrey, 1911–1927. T. 5. 861 p.
- Sato F. Valeur modale du subjonctif en français contemporain. *Française moderne*. 1974. №1.
- Matoré G. L'espace humain. *L'expression de l'espace dans la vie, la pensée et l'art contemporain*. Paris, La Colombe, 1962. 299 p.
- Mozas A.B. Gramática Práctica. Madrid : Editorial EDAF. S. A., 1992. 330 p.
- Gramática da lingua galega. Alvarez R. Xove. Vigo : Editorial Galaxia S.A., 2002. 755 p.
- Gramática Catalana. Antonio M. Badia Margarit. Madrid : Editorial Gredos, 1975. 478 p.
- Кант И. Критика чистого разума / пер. с нем. Н. Лосского. Москва : Эксмо, 2009. 736 с.
- Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Москва : Наука, 1976. 383 с.
- Сильницкий Г. Г. Функционально-коммуникативные типы наклонений и их темпоральные характеристики. *Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность* : коллективная монография / отв. ред. А. В. Бондарко. Ленинград : Наука, 1990. С. 90–110.

Kirkovska I. Conceptual and communicative potential of objective modality means with the meaning of futurity in the French language system

Summary. The purpose of the article under consideration is to visualize the process of designing the conceptual and mental spheres of the CF and to identify the linguistic means verbalizing it. The French verb system consists of four moods: Indicatif, which conveys an actualized action and differentiates it in time, and three indirect moods (the term of V. Hook) – Impératif, Conditionnel, Subjonctif, which convey a probable, not fully actualized, potential action, verbalizing the speaker's idea of how the action is related to reality. Indirect moods in French are conventionally directed to the future.

It has been found out that Conditionnel conveys the logical meaning of relations between two situations with the mental spheres of actual conditionality, probability, hypothetical character, and motivation. Subjonctif conveys the qualitative logical meaning of the speaker's relation to an object or situation with the mental spheres of desirability, will, motivation, need, and categorical statement. Impératif, just like the forms of Subjonctif, conveys the meaning of the speaker's relation to the mental spheres of inducement and motivation for action. All three grammatical moods convey such mental spheres as hypothetical character, conventionality, probability, and motivation, thus forming the zones of intersection. An important feature of the means conveying the meaning of relation between two situations and that of the speaker's relation is that, unlike the mental spheres of explicit futurity with the mental spheres of the mixed pattern, they imply the truth of the predicate through a separate semantics of the grammatical mood, which at the conventional level of the system is an independent and more capacious means of conveying a prospective action/event.

Key words: futurity, grammatical mood, mental sphere, indicative mood, subjunctive mood, conditional mood, imperative mood.